

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: علوم تربیتی گرایش: فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی

عنوان پایان نامه:

تبیین مبانی و اصول فلسفی و دینی تربیت کودکان بی سرپرست
و بررسی وضعیت موجود بر اساس مطالعه موردی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر علیرضا صادقزاده

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر ابراهیم طلایی

نام دانشجو:

محبوبه السادات موقرافضلی

تقدیم بہ:

ساحت مقدس مولای مہتمیان، حضرت علی (ع)

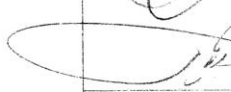

او کہ پدر یتیمان عالم است...

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای خانم محمودی ^{دکتر مریم تقی} تحت عنوان: پسین مبارز اصل فلسفی در سبک ترکیب ^{نورما} را از نظر شکل (فرم) و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای دریافت بهرت و بهر درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

و صفت مهر بر اساس

مطالعه موراد

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضای
۱	استاد راهنما	دکتر علی رضا صابری زاده ^{محمود}	استادیار	
۲	استاد مشاور	دکتر ابراهیم طالبی	استادیار	
۳	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر محسن ایمانی	استادیار	
۴	استاد ناظر	دکتر شهین ابروانی	استادیار	
۵	استاد ناظر	دکتر محسن ایمانی	استادیار	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

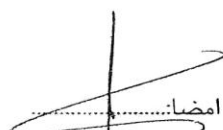
تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب محمد علی احمدی دانشجوی رشته فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی ورودی سال تحصیلی ۸۸-۸۹ مقطع کارشناسی ارشد دانشکده تربیت مدرس متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:
تاریخ: ۹۱/۹/۲۹

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته
سال در دانشکده
دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی

سرکار خانم/جناب آقای دکتر ، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر

و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب محمد اسد مرمر افصلی دانشجوی رشته فلسفه تعلیم و تربیت مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: محمد اسد مرمر افصلی

تاریخ و امضا:
۹۶۹۲۹

تقدیر و تشکر:

خدای منان را شاکرم که توفیقی ارزانی داشت تا با این قلیل، بتوانم قدمی کوچک در مسیر مقدس خدمت به کودکان بی‌سرپرست بردارم ... ربنا تقبل منا هذا القلیل...

از رهنمودهای جناب آقای دکتر صادق زاده و جناب آقای دکتر طلایی تشکر می‌کنم و استمرار توفیق شان را از خداوند متعال خواهانم...

همراهی و تشویق‌های مادر و همسر را نیز سپاسگزارم...

چکیده

در این پژوهش، مبانی دینی به دست آمده درباره کودکان بی سرپرست_که بر اساس تفسیر آیات قرآن کریم و روایات و سیره معصومین^(ع) تبیین شده اند_ ضمن تأکید بر لزوم سرپرستی کودکان بی سرپرست در محیط خانواده و تقبیح اهانت به آنها؛ اصلاح امور این کودکان و توجه به عواطف شان بخشی از وظایف حکومت و مردم، و بسیار باارزش دانسته شده و بر لزوم توجه به آتیه اقتصادی این کودکان؛ برخورداری آنها از محیطی شاد و پرنشاط؛ و محبت ورزی به آنها تأکید شده است. این پژوهش سپس بر اساس مبانی دینی به دست آمده و همچنین مبانی تجربی، اصول زیر را برای تربیت کودکان بی سرپرست (با تمرکز بر کودکان ساکن در مراکز شبانه روزی) استنباط و استنتاج کرده است:

اصل توجه همه جانبه به همه ابعاد تربیت کودکان بی سرپرست؛ اصل تقسیم مسئولیت بین کودکان بی سرپرست؛ اصل ارتباط کودکان بی سرپرست با خویشاوندان شایسته خود؛ اصل پذیرش کودکان بی سرپرست (نه ترحم)؛ اصل محبت به کودکان بی سرپرست؛ اصل توجه به عواطف و احساسات کودکان بی سرپرست؛ اصل صبر و سعه صدر مربیان در تربیت کودکان بی سرپرست؛ اصل سلامت نفس مربیان کودکان بی سرپرست؛ اصل آگاهی و اطلاعات مربیان برای تربیت کودکان بی سرپرست؛ اصل ارتقای عزت نفس کودکان بی سرپرست؛ اصل تقویت اعتماد به نفس کودکان بی سرپرست؛ اصل شادنگه داشتن محیط تربیت کودکان بی سرپرست؛ اصل تکریم کودکان بی سرپرست؛ و اصل توجه به تفاوت‌های فردی در تربیت کودکان بی سرپرست.

مطالعه موردی این پژوهش با استفاده از روش مردم نگاری تربیتی و مشاهده و مصاحبه عمیق در یک مرکز شبانه روزی نشان می دهد با وجود برخورداری کودکان بی سرپرست این مرکز از استعداد تحصیلی، این کودکان به دلیل اختلالات عاطفی و عدم انگیزه و امید به آینده، نسبت به همکلاسیان عادی خود افت تحصیلی بیشتری دارند. همچنین در حال حاضر در این مرکز، به جز اصل تقسیم مسئولیت بین کودکان بی سرپرست؛ و اصل ارتباط کودکان بی سرپرست با خویشاوندان شایسته خود؛ سایر اصول به دست آمده در این پژوهش، رعایت نمی شود. در مرکز مطالعه شده، کودکان روابط خوبی با یکدیگر دارند و همدیگر را درک می کنند البته در سنین نوجوانی، صمیمیت آنها به افراط کشیده می شود. سایر مشکلات مهم تربیتی این مرکز عبارتند از: نگرش نامناسب کودکان نسبت به مربیان به دلیل عدم سلامت نفس برخی مربیان؛ فقدان روش تربیتی خاص و مشترک بین مربیان و فعالیت آنها بر اساس تجربه و سلیقه شخصی خود؛ و اضطراب کودکان بی سرپرست از اخراج از مرکز.

شبیه سازی معماری و فضای مراکز شبانه روزی به محیط «خانه»؛ تغییر اولویت استراتژیک مراکز خیریه از تقبل کودکان بی سرپرست به سمت توانمندسازی خویشاوندان این کودکان به منظور حضور کودک در خانواده؛ و ارائه مدل بومی از شبه خانواده برای جامعه دینی، از سایر پیشنهادات این پژوهش است.

کلید واژه ها: کودکان بی سرپرست، تربیت، مبانی دینی تربیت، اصول دینی تربیت، مرکز شبانه روزی.

فهرست مطالب:

۱۳	فصل اول: کلیات پژوهش.....
۱۴	۱.۱. مقدمه و بیان مسأله.....
۱۷	۱.۲. اهداف تحقیق.....
۱۷	۱.۳. سوالات تحقیق.....
۱۷	۱.۴. روش تحقیق.....
۱۹	۱.۵. اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۱۹	۱.۶. تعریف کلیدواژه‌ها.....
۲۱	فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهشی.....
۲۲	۲.۱. نظریه های عام مرتبط.....
۲۵	۲.۲. نظریه های خاص مرتبط.....
۲۵	۲.۲.۱. ماکارنکو:.....
۲۶	۲.۲.۲. پستالوزی:.....
۲۷	۲.۳. سابقه حمایت از کودکان بی سرپرست در کشورهای مختلف.....
۲۷	۲.۳.۱. ایران.....
۳۳	۲.۳.۲. سایر کشورها.....
۳۸	۲.۴. انواع سرپرستی در جهان.....
۳۸	۲.۴.۱. پرورشگاه.....
۳۸	۲.۴.۱.۱. اثرات زندگی در پرورشگاه بر کودکان بی سرپرست.....
۴۲	۲.۴.۲. خانواده های قیم موقت.....
۴۲	۲.۴.۳. شبه خانواده.....
۴۳	۲.۴.۴. دهکده کودک.....

۴۳	..... کیبوتزها ۲.۴.۵
۴۴	..... روش سازمان بهزیستی فرانسه (بورو کودکان فرانسوی) ۲.۴.۶
۴۴	..... پیشینه پژوهشی داخلی ۲.۵
۴۹	..... پیشینه پژوهشی خارجی ۲.۶
۵۳	..... جمع بندی پیشینه پژوهشی ۲.۷
۵۳	..... جمع بندی فصل ۲.۸
۵۶	..... فصل سوم: مبانی و اصول تربیت کودکان بی سرپرست
۵۷	..... ۳.۱. آموزه های زرتشت در حمایت از بی سرپرستان
۵۷	..... ۳.۲. آموزه های یهود در حمایت از بی سرپرستان
۵۸	..... ۳.۳. آموزه های مسیحیت در حمایت از بی سرپرستان
۵۸	..... ۳.۴. تفسیر و تحلیل آیات مربوط به کودکان بی سرپرست در قرآن کریم
۵۸	..... ۳.۴.۱. سوره البقره آیه ۲۲۰
۶۰	..... ۳.۴.۲. سوره انعام آیه ۱۵۲
۶۱	..... ۳.۴.۳. سوره اسراء آیه ۳۴
۶۲	..... ۳.۴.۴. سوره حشر آیه ۷
۶۳	..... ۳.۴.۵. سوره ضحی آیه ۹
۶۴	..... ۳.۴.۶. سوره فجر آیات ۱۹-۱۶
۶۵	..... ۳.۴.۷. سوره کهف آیه ۸۲
۶۶	..... ۳.۴.۸. سوره ماعون آیات ۲-۱
۶۷	..... ۳.۴.۹. سوره بقره آیه ۸۳
۶۸	..... ۳.۴.۱۰. سوره بقره آیه ۱۷۷
۶۹	..... ۳.۴.۱۱. سوره نساء آیات ۲، ۳، ۶، ۸، ۹ و ۱۰
۷۱	..... ۳.۴.۱۲. سوره انسان آیات ۱۲-۵
۷۲	..... ۳.۴.۱۳. جمع بندی تحلیل آیات قرآن درباره کودکان بی سرپرست

۷۴	۳.۵ روایات و سیره معصومین (ع) درباره کودکان بی سرپرست
۸۰	۳.۵.۱ جمع بندی روایات معصومین (ع) درباره کودکان بی سرپرست
۸۱	۳.۶ مبانی اساسی تربیت کودکان بی سرپرست
۸۱	۳.۷ چکیده مبانی دینی تربیت کودکان بی سرپرست
۸۳	۳.۸ اصول تربیت کودکان بی سرپرست
۸۴	۳.۸.۱ اصل توجه همه جانبه به همه ابعاد تربیت کودکان بی سرپرست
۸۹	۳.۸.۲ اصل تقسیم مسئولیت بین کودکان بی سرپرست
۹۰	۳.۸.۳ اصل ارتباط کودکان بی سرپرست با خویشاوندان شایسته خود
۹۰	۳.۸.۴ اصل پذیرش کودکان بی سرپرست (نه ترحم)
۹۱	۳.۸.۵ اصل محبت به کودکان بی سرپرست
۹۲	۳.۸.۶ اصل توجه به عواطف و احساسات کودکان بی سرپرست
۹۳	۳.۸.۷ اصل صبر و سعه صدر مربیان در تربیت کودکان بی سرپرست
۹۴	۳.۸.۸ اصل سلامت نفس مربیان کودکان بی سرپرست
۹۵	۳.۸.۹ اصل آگاهی و اطلاعات مربیان برای تربیت کودکان بی سرپرست
۹۶	۳.۸.۱۰ اصل ارتقای عزت نفس کودکان بی سرپرست
۹۷	۳.۸.۱۱ اصل تقویت اعتماد به نفس کودکان بی سرپرست
۹۸	۳.۸.۱۲ اصل شادنگه داشتن محیط تربیت کودکان بی سرپرست
۹۹	۳.۸.۱۳ اصل تکریم کودکان بی سرپرست
۱۰۰	۳.۸.۱۴ اصل توجه به تفاوت‌های فردی کودکان بی سرپرست
۱۰۱	فصل چهارم: مطالعه موردی (یک مرکز شبانه روزی)
۱۰۲	۴.۱ توصیف
۱۰۲	۴.۱.۱ مرکز
۱۰۲	۴.۱.۱.۱ کلیات و تاریخچه
۱۰۳	۴.۱.۱.۲ وضعیت فیزیکی مرکز

۱۰۶	.....	۴.۱.۱.۳. خیرین
۱۱۰	.....	۴.۱.۱.۴. پرسنل
۱۱۱	.....	۴.۱.۱.۴.۱ وظایف قانونی و نگرش مربیان و کمک مربیان
۱۱۲	.....	۴.۱.۱.۴.۲ بررسی عملکرد سه دوره اخیر مدیریت مرکز
۱۱۴	.....	۴.۱.۱.۵ برنامه روزانه دانش آموزان ابتدایی مرکز
۱۱۶	.....	۴.۱.۱.۶ شرایط و روحیات کودکان بی سرپرست مرکز
۱۱۹	.....	۴.۱.۲ مدرسه و وضعیت تحصیلی
۱۲۶	.....	۴.۲ تفسیر
۱۲۶	.....	۴.۲.۱ کیفیت محیط آموزشی تربیتی
۱۲۹	.....	۴.۲.۲ نحوه تعامل بین کودکان بی سرپرست و مربیان و مدیران مرکز
۱۳۰	.....	۴.۲.۳ تعامل بین کودکان بی سرپرست مرکز
۱۳۰	.....	۴.۲.۴ تناسب روش های تربیتی مربیان با شرایط کودکان بی سرپرست مرکز
۱۳۱	.....	۴.۲.۵ نحوه ارتباط کودکان بی سرپرست مرکز با خانواده و جامعه
۱۳۱	.....	۴.۲.۶ جمع بندی میزان رعایت اصول تربیت کودکان بی سرپرست در مرکز
۱۳۵	.....	فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات
۱۴۳	.....	منابع و مآخذ

فصل اول

کلیات پژوهش

۱.۱. مقدمه و بیان مسأله

در هر جامعه و اجتماعی حوادثی برای برخی افراد و خانواده‌ها پدید می‌آید که شرایط عادی خانوادگی را مختل، و شرایط زندگی آن افراد را دگرگون می‌سازد. با وجود اینکه بسیاری از چنین حوادثی قابل پیش بینی نیستند، ولی آثار آن در جامعه، و روح و روان این افراد پدیدار می‌شود.

پدیده بی‌سرپرستی قدمتی طولانی به درازای خلقت آدمی دارد. این پدیده در طول تاریخ در اثر جنگ‌های متعدد و یا بر اثر تلفات انسانی ناشی از حوادث و بلایای طبیعی ایجاد شده است. علاوه بر اینها برخی مشکلات اجتماعی و یا عوارضی چون زندانی شدن والدین باعث محرومیت موقت یا دائمی کودکان از سرپرست می‌شود.

در عصری که ما در آن زندگی می‌کنیم، پدیده بی‌سرپرستی به عنوان مشکل بزرگی بر جوامع بشری سایه انداخته، بسیاری از کشورهای جهان با درصد بالایی از افراد بی‌سرپرست مواجه هستند که ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. افراد بی‌سرپرست زیادی هستند که در زبانه‌های آتش بی‌سرپرستی می‌سوزند و با مشکلات و مسائل فراوانی دست به‌گریبان هستند که مشکلات عاطفی و رفتاری جزئی از این مشکلات است (بابائی و باقری شیره‌جینی، ۱۳۶۹).

بی‌سرپرست شدن کودکان، از اهمیت زیادی برخوردار بوده و شایان توجه است چرا که دوران کودکی دوران حساس و مهمی است و شرایط کودک نقش مهمی در رشد شخصیت سالم و یا ابتلا به مشکلات عاطفی و اجتماعی او خواهد داشت. هر تغییری که در ساختمان و زندگی خانوادگی کودک پدید آید، برای او ضایعه‌ای به حساب می‌آید و زمینه را برای ظهور بسیاری نابسامانی‌ها و انحرافات پدید خواهد آورد. این ضایعه به هنگامی سخت و غیرقابل تحمل می‌شود که پدر یا مادر از دنیا رود و هنگامی شدیدتر خواهد شد که فاجعه‌ای سبب از دنیا رفتن آنها شود و کودک آن را دریابد و آن فاجعه را درک کند. این گونه کودکان در خور هرگونه عنایت و تشنه و خواستار محبت هستند.

در باب رشد عاطفی باید به جریان رابطه کودک با مادر و احساس تعلق و وابستگی کودک توجه کرد و رفته‌رفته در اثر رشد اجتماعی کودک رابطه‌هایی بین او و همسالان گروه‌هایی اجتماعی و دیگران ایجاد می‌شود. همین احساس تعلق، چنانچه در مسیر صحیحی رشد کند همراه با قدرت شناخت بعدی کودک به او این اجازه را می‌دهد که از این احساس در رابطه با منبع اصلی قدرت و عاطفه، یعنی خداوند استفاده نماید. حال اگر این عنصر مهم (مادر) از زندگی کودک حذف شود مشکلاتی را در این زمینه به وجود خواهد آورد. به نظر می‌رسد فقدان خانواده‌ی کامل برای کودکان بی‌سرپرست، موجب مشکلات روانی و عاطفی برای این کودکان شده است. (کشاورزی، ۱۳۸۵)

در سده‌های گذشته در جامعه ما با توجه به اعتقادات و باورهای اسلامی مردم با پدیده بی‌سرپرستی و فرزندان بی‌سرپرست به شکل مطلوب و طبیعی آن _ که همانا حمایت و نگهداری از کودکان بی‌سرپرست در خانواده‌ها بود_ برخورد می‌شد اما به مرور زمان با رسوخ فرهنگ غرب در جامعه و ظهور پدیده شهرنشینی، مهاجرت روستائیان و تبدیل خانواده‌های گسترده به خانواده‌های هسته‌ای، غرب‌زدگی، حاشیه نشینی، اشاعه فساد و فحشا، هرزگی و بی‌بند و باری و در نتیجه فراموش شدن ارزشها و اخلاق والای اسلامی، روابط عواطفی و پیوندهای انسانی در بسیاری از خانواده‌ها گسسته شد و نهایتاً بسیاری از اطفال بیگناه و معصوم در جامعه بلا تکلیف و بی‌سرپرست باقی ماندند. (اسحاقی، ۱۳۷۸)

امروزه در تمامی کشورهای جهان مراکز دولتی و غیردولتی که به طور مستقیم و غیرمستقیم برای حمایت و نگهداری کودکانی که به هر علتی از داشتن خانواده‌ی هسته‌ای محروم هستند، تاسیس شده است. صندوق حمایت از کودکان نیز که در سال ۱۹۵۰ توسط سازمان ملل متحد تاسیس شده بخش عمده ای از فعالیتهای خود را در جهت کمک به این کودکان در بیش از ۱۸۵ کشور جهان اختصاص داده است و در پی وضع، اجرا و پیگیری حقوقی که هر کودک زیر ۱۸ سال می تواند از آن برخوردار باشد است. ایران نیز از جمله کشورهایی است که پیمان نامه ی حمایت از حقوق کودکان را در سال ۱۳۴۵ امضاء کرده و همکاری خود را با آن مؤسسه آغاز کرد. (فاتحی، ۱۳۸۴)

خانواده و مؤسسه تفاوت‌های عمده‌ای با هم دارند که این تفاوتها ایجاد کننده مشکلاتی در مؤسسات هستند. یک تفاوت عمده این است که خانواده یک محیط باز است و هر عضو خانواده در دیگر محیطها حضور می‌یابد، خانواده به عنوان یک نظام دارای نقشهای متفاوت است، این نوع نقشها باعث آشنایی کودک با نقش‌های چندگانه و متفاوت می شود (پدر، شوهر، مادر، زن، دختر و...) در کنار این در مؤسسات کارمندان با نقشهای ثابت خود که رفتارهای اجتماعی مشخص شده دارند عمل می کنند و این امر باعث نقصهایی در عملکرد شناختی و اجتماعی کودکان می شود (والدیمیر و اسلوتسکی، ۱۹۹۷). به گفته (لایر و میلر، ۲۰۰۰). زندگی در مؤسسات ممکن است جان یک نفر را نجات دهد و یا تنها گزینه جایگزین زندگی در خیابان باشد، با این حال خطرات و اثرات زیادی برای کودک در بردارد. خطراتی چون تغذیه ضعیف، غفلت فیزیکی، تاخیر رشدی، نبود مراقبت های پزشکی (در نتیجه مبتلا شدن به برخی از عفونت ها و بیماریها) مراقبت های زیر حد استاندارد، سوء رفتار فیزیکی و جنسی (لایر و میلر، ۲۰۰۰). زندگی درمؤسسات در سالهای اولیه به چرخه‌ی پیوند والد- کودک آسیب می رساند که این امر می تواند علاوه بر تاخیر عاطفی، اجتماعی به مشکلات وابستگی نیز منجر شود و این مسئله احتمال اینکه کودکان بعد از بزرگ شدن و در بزرگسالی، اختلالات روان پریشی داشته باشند را افزایش می دهد. زندگی در مؤسسات در اوایل کودکی اثرات متفاوتی بر روی کودکان می گذارد این تاثیر گذاری متفاوت نتیجه چند عامل است.

۱- سن کودک هنگامی که به مرکز می آید و مدت اقامت.

۲- تفاوت‌هایی که در مؤسسات مختلف وجود دارد. مؤسساتی که منابع مالی بالا دارند، یا مؤسساتی که به جنبه آموزشی و عاطفی تاکید بیشتری دارند. (والدیمیر واسلوتسکی، ۱۹۹۷)

۳- مؤسساتی که برنامه منظم و مدون دارند (کودک بی‌سرپرست خانه های موسیقی در روسیه)، در مقابل مؤسسات پرجمعیت با کارمندان بسیار کم. کودکانی که در چنین محیط‌های متفاوتی بزرگ می شوند بدون شک تجارب بسیار متفاوت و مختلفی خواهند داشت.

تفاوت‌های فردی به معنی استثنا بودن هر فرد، و تفاوت داشتن افراد با همدیگر از زمان لقاح تا بزرگسالی است. بیشتر کودکانی که به مؤسسات آورده می شوند عوامل خطر اجتماعی و پزشکی در پس زمینه خود دارند به این معنی که این کودکان در دوران جنینی در معرض عوامل متعددی چون مصرف داروهای قانونی و غیرقانونی، الکل، نیکوتین، تغذیه ناکافی، و همچنین بیماری‌هایی چون سفلیس، ویروس سائیومگالو، هیپاتیت B، ویروس نقص ایمنی انسان و دیگر عفونت‌ها که می تواند بر جنین و مادر، اثر سوء بگذارند بوده اند. نحوه زندگی در مؤسسات بسیار مهم و تاثیرگذار است. بخش اعظم و مهمترین تجربیات کودکان در مؤسسات کسب می شود. برخی از کودکان مورد توجه قرار می‌گیرند در حالی که از برخی غفلت می‌شود. این توجه و غفلت‌ها به عواملی چون اجتماعی یا خجالتی بودن نوزاد برمی‌گردد. نوزاد اجتماعی ممکن است بیشتر مورد توجه قرار گیرد، در حالی که نوزاد خجالتی ممکن است تنها رها شود. یا کودکانی که مشکلاتی چون شکاف کام یا لب دارند که غذا دادن به آنها مشکل است ممکن است زمان بیشتری برای مراقبت و غذا دادن دریافت کنند و همین امر باعث تعامل و ارتباط بیشتر با بزرگسالان شود (لایر و میلر، ۲۰۰۰)

در مقوله تربیت کودکان بی‌سرپرست و به منظور مصون ماندن از آسیب‌هایی که ذکر شد، علاوه بر بهره‌گیری از متون اسلامی، بومی سازی تجارب کشورهای دیگر (ژاپن، روسیه، ایتالیا، آلمان و ...) و استفاده از تجارب موفق افرادی همچون «ماکارنکو» و «پستالوزی» می تواند قابل استفاده باشد. از منظر اسلام حق تربیت و رشد از آن همه انسان هاست و کودک بی‌سرپرست و غیر کودک بی‌سرپرست ندارد. در قرآن کریم و روایات و سیره معصومین(ع) تأکید فراوانی بر حق کودکان بی‌سرپرست و اهمیت رسیدگی به آنها شده است که در فصل سوم به صورت تفصیلی به آن خواهیم پرداخت. به عنوان نمونه در آیاتی از قرآن کریم، بعد از عبادت آفریدگار و احسان به والدین و خویشاوندان، نیکی به کودکان بی‌سرپرست حتی جلوتر از مسکینان یاد شده است (و خدا را بپرستید و هیچ چیز را همتای او قرار ندهید و به پدر و مادر نیکی کنید و همچنین به خویشاوندان و کودکان بی‌سرپرست و مسکینان.. "النساء ۳۶، و البقره ۸۳")

با توجه به اینکه تمامی تحقیقات انجام شده در خصوص تربیت کودکان بی‌سرپرست، تجربی و از لحاظ روانشناسی بررسی شده و مبانی دینی و فلسفی مدوّتی برای تربیت کودکان بی‌سرپرست وجود نداشت محقق از لحاظ دینی موضوع را بررسی می‌کند و سپس بر این اساس، وضعیت موجود تربیت این کودکان را طی مطالعه ای موردی بررسی و تبیین می‌نماید.

مطالعه موردی این تحقیق، یک مرکز شبانه روزی است این مرکز یک مرکز خیریه و وقفی است که از سال ۱۳۱۲ تأسیس شده و در حال حاضر حدود ۷۰ دختر و پسر بی‌سرپرست _ که دارای سن ۷ تا ۱۸ سال هستند_ کودک بی‌سرپرست آن مرکز هستند. گفتنی است در حال حاضر مرکز مزبور محل سکونت این مددجویان است و این افراد در مدارس عادی شهر در حال تحصیل هستند.

۱.۲. اهداف تحقیق

۱.۲.۱. هدف اصلی

تبیین مبانی و اصول تربیت کودکان بی‌سرپرست بر اساس یافته های مبانی اسلام، و بررسی وضعیت موجود بر اساس مطالعه موردی.

۱.۲.۲. هدف فرعی

بررسی وضعیت موجود آموزشی (پیشرفت و یا افت تحصیلی) کودکان بی‌سرپرست.

۱.۳. سوالات تحقیق

۱. چه نوع مبانی دینی و اصولی را می توان برای تربیت کودکان بی‌سرپرست در نظر گرفت؟
۲. وضع موجود تربیت کودکان بی‌سرپرست مرکز تا چه اندازه با اصول استخراجی در خصوص محورهای زیر تطابق دارد:
  - کیفیت محیط آموزشی _ تربیتی.
  - نحوه تعامل بین کودکان بی‌سرپرست، مربیان و مدیران.
  - تعامل بین خود کودکان بی‌سرپرست.
  - تناسب روش های تربیتی مربیان با ویژگیها و شرایط کودکان بی‌سرپرست.
  - نحوه ارتباط کودکان بی‌سرپرست با خانواده و جامعه.

۱.۴. روش تحقیق

در این تحقیق که تحلیلی- استنباطی و تا حدی توصیفی است؛ از روش های اسنادی_ کتابخانه ای، مصاحبه عمیق و مشاهده استفاده شده است. به نحوی که برای بررسی مبانی دینی مربوط به رشد عاطفی و اجتماعی کودکان بی‌سرپرست ؛ دیدگاههای اسلامی؛ وضعیت موجود بر اساس الگوهای تجارب موفق جهانی؛ و همچنین در مرحله تدوین طرح تحقیق و آشنایی با خصوصیات سنی و

تحصیلی کودکان بی‌سرپرست مرکز و همکلاسیان عادی شان، از «روش اسنادی_کتابخانه ای و فیش برداری» استفاده شده است.

مبانی دینی تربیت کودکان بی‌سرپرست با تبیین تفاسیر آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) به دست آمده؛ و اصول تربیت این کودکان با استفاده از این مبانی و مبانی تجربی استنباط و استخراج شده اند.

شایان ذکر است محقق به مدت سه سال در مرکز مورد مطالعه به عنوان مسئول فرهنگی مشغول به کار بوده، و با کودکان بی‌سرپرست این مرکز رابطه عاطفی داشته و همچنین به مدت یک ماه نیز به عنوان مربی این کودکان، و به منظور انجام این تحقیق، با آنها زندگی کرده است. این موارد استفاده محقق از مردم‌نگاری تربیتی را ممکن ساخته است. همچنین در این تحقیق با استفاده از سئوالاتی از پیش تعیین شده، با ۵ کودک پایه پنجم ابتدایی مرکز، و ۵ کودک همکلاسی و عادی آنها مصاحبه شده است.

در مردم‌نگاری تربیتی به عنوان یک پژوهش توصیفی و تفسیری، برای جمع آوری اطلاعات از ابزارهای مصاحبه عمیق و مشاهده استفاده شده است. مرحله توصیف تلاشی برای شناسایی، به تصویر کشیدن یا ارائه کیفیات مربوط به اهداف پژوهش بوده و در مرحله تفسیر، از نظریات تربیتی و اسلامی به عنوان ابزاری برای تفسیر استفاده شده است.

این پژوهش از ارزشیابی «خبرگی و نقادی تربیتی»^۱ که آن را «آیزنر»^۲ ارائه می‌کند، بهره می‌گیرد. آیزنر فرایند ارزشیابی را بر دو خصیصه نقادی و خبرگی آموزشی مبتنی می‌داند و خبرگی را هنر ارزیابی و ارزش‌گذاری و نقادی را هنر افشاگری بر می‌شمارد (آیزنر، ۱۹۹۴). «بارون»^۳ نقادی آموزشی را دو نوع متمایز «نقادی غیر فعال و آزمایشگاهی»^۴ و «نقادی زنده یا در شرایط طبیعی»^۵ برمی‌شمارد و بیان می‌دارد درحالی‌که نقاد در نوع غیر فعال، به صورتی منتزع از جریان عمل و کاربرد مجموعه طرح‌ها و مواد آموزشی یا محیط فیزیکی اماکن آنها را بررسی می‌کند، در نقادی فعال یا طبیعی به تعاملات موجود در زندگی افراد و درون محیط توجه می‌نماید و برای او برنامه درسی تجربه شده اهمیت دارد (میرشمشیری و مهرمحمدی، ۱۳۸۶، به نقل از مهرمحمدی، ۱۳۸۱).

^۱ - educational connoisseurship and criticism.

^۲ - Eisner.

^۳ - Barone.

^۴ - in vitro.

^۵ - in vivo.

مردم نگاری آموزشی این پژوهش با استفاده از شیوه «نقادی زنده یا در شرایط طبیعی» صورت گرفته و نتایج و یافته های آن در فصل چهار پژوهش ذکر شده است.

۱.۵. اهمیت و ضرورت تحقیق

در خصوص تربیت کودکان بی سرپرست تحقیقات پیشین بیشتر بررسی وضعیت موجود بر اساس الگوهای تجارب موفق جهانی و دیدگاه های واقعیت یافته است. اما تاکنون وضع مطلوب تربیت این دسته از کودکان و نوجوانان، با تأکید بر تبیین مبانی و اصول دینی ترسیم نشده است. این تحقیق گامی در این جهت می باشد که در ادامه بر همین اساس به بررسی موردی وضعیت موجود نیز خواهد پرداخت. ضمن اینکه پیش از این تحقیق آکادمیک در مورد مرکز مورد مطالعه در این تحقیق و با استفاده از روش مردم نگاری تربیتی انجام نشده است.

۱.۶. تعریف کلیدواژه ها

اکنون به تعریف هریک از واژه های کلیدی این پژوهش می پردازیم.

بی سرپرست: واژه بی سرپرست طبق تعاریف سازمان بهزیستی کشور به کودک یا نوجوانی اطلاق می شود که پدر یا مادر یا هر دو را از دست داده اند یا والدینشان زنده هستند، اما قدرت مراقبت از آنها را به دلایل متعددی چون مشکلات روانی، اعتیاد به موادمخدر و یا شرایط اجتماعی " که به سوء استفاده و یا عدم توجه به کودک منجر می شود را ندارند. (بابائی و باقری، ۱۳۶۹).

شایان ذکر است واژه «بی سرپرست» تعاریف متعددی دارد اما در این پژوهش با توجه به هدف تحقیق، تعریف فوق مناسب تر است. ضمن اینکه تمام کودکان مورد مطالعه در این تحقیق، هر چند اغلب ماه های سال را در مرکز شبانه روزی سپری می کنند، اما از خویشاوندان خود، قیمی دارند که بنا به دلایل مختلف از کودک نگهداری نمی کنند. همچنین اصطلاح «کودکان بی سرپرست» دربرگیرنده نوجوانان بی سرپرست نیز می باشد.

تربیت: تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعداد های درونی ای را که بالقوه در یک شیء موجود است، به فعلیت درآوردن و پروراندن و لهذا تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و از همین جا معلوم می شود که تربیت باید تابع و پیرو فطرت، یعنی تابع و پیرو طبیعت و سرشت شیء باشد. اگر بنا باشد، یک شیء شکوفا بشود باید کوشش کرد همان استعدادهایی که در آن هست بروز و ظهور بکند. اما اگر استعدادی در یک شیء نیست، بدیهی است آن چیزی که در او نیست، نمیشود آن را پرورش داد. (شهید مطهری، ۱۳۷۵)

تربیت اسلامی: «جریان تعاملی زمینه ساز تکوین و تعالی پیوسته ی هویت افراد و شکل گیری و اعتلاء مداوم جامعه سالم بر اساس نظام معیار اسلامی برای هدایت به سوی تحقق حیات طیبه در همه ی مراتب و ابعاد، به گونه ای که متریان آماده شوند بطور آگاهانه و اختیاری در این مسیر حرکت

کنند». (صادق زاده، ۱۳۸۹) همچنین از منظر حضرت علی (ع) تربیت انسان و انسان سازی به فعلیت رساندن تمام گنجینه ها و استعداد های نهفته در درون وی است: فبعث فهیم رسله و واترالیهم انبیاء و... ویشیروالهم دفائن العقول (دستی، ۱۳۷۸)

مرکز شبانه روزی: محل نگهداری جمعی کودکان بی سرپرست که به صورت موقت یا دائم توسط دولت یا نهادهای خیریه و مردمی تأسیس شده است. در این مراکز، ساختار و تشکیلات خاصی نیز برای امورات مربوط به نگهداری و تربیت این کودکان شکل گرفته است.